

SONJA HAGELSTAM

I stridens hetta

Krigets fasor i brev från fronten

Kära ni där hemma! Måst nu skriva några rader igen så att ni får höra att ja ännu lever. Ja här blir det bara värre dag för dag som går och om nätterna får man inte sova, så när denna mänskoplåga skall taga slut på vår jord. I går kväll sköt rysen hit igen med artilleri projektilerna föll alldeles här i närheten så jag trodde min sista stund redan var kommen fönstren fick vi in i vårt rum och en skreva i taket nog är det ett sånt öde dehär som man nog inte kommer att klara sig med livet ur. [...] Nog är det ett sånt älande så om man hade varit där hemma med er inte skulle ju nå skönare funnits på jorden. Ja det är många poikar dessa dagar som lagt fast ögonen för det sista och allt fortfarande får dö. (Göran Sax till föräldrarna Arne och Hilma 15.4.1942)¹

De finska frontsoldaterna skulle under fortsättningskriget 1941–1944 skriva förtröstansfulla, optimistiska och uppmuntrande brev till familj, släkt och vänner. Brevens skulle också förmedla att de mådde bra och att de inte saknade stridsvilja. Enligt postcensurreglerna var det förbjudet att skriva om truppersnas förläggningssorter, och om enhetens beväpning, stryka och kondition. Männens skulle dessutom undvika att skriva om egna förluster och motgångar eller klaga på förhållandena vid fronten.² Utdraget ovan är ett belysande exempel på att männens i fält inte alltid höll sig till de riktlinjer som normerade brevskrivandet under krigets undantagsförhållande. Av olika orsaker skrev de om förluster, om påfrestningarna vid fronten och om sina upplevelser av strider och död.³

I artikeln studeras skildringar av krigets mest extrema företeelser i brev från den finska fronten 1941–1944. Det skall handla om frontmännens sätt att uppleva och förhålla sig till det destruktiva och abnorma i frontens rum på det sätt som de valde att skriva om ämnet i

brevdialogen med familjen. Frontens kaotiska anormalitet är ett tema som ofta nedtonades och förtegs i dialogen, men tystnaden var inte fullständig. *Hur* och *varför* framställer männens ”krigets verklighet” – strider, död och andra påfrestningar – i sina brev hem? Dessutom behandlas olika bemästrandestrategier. Vilken bild ger breven av hur männens hanterade de fasor och risker som de utsattes för i frontens rum och vilken roll fick dessa utsagor i dialogen?

Materialet för artikeln består av fyra omfattande brevsamlingar med brev både till och från krigsfronten.⁴ Alla samlingar består av brevväxlingar mellan närstående personer: två av dem innehåller brev mellan man och hustru och tre mellan soldat-sonen och hans föräldrar och syskon.⁵ Skribenterna skiljer sig något i fråga om social och kulturell bakgrund, vilket bland annat fick betydelse för deras sätt och förmåga att skriva, och för innehållet i breven. En av materialets fem soldater var yrkesmilitär och de andra var reservister. De hade olika militärgrader och funktioner, de företrädde olika vapenslag, och var med sina truppenheter förlagda till olika frontavsnitt. Allt detta ledde till att de delvis hade olika erfarenheter av livet i fält och att breven därför innehållsmässigt skiljer sig från varandra.

Breven innehåller inte uttömmande beskrivningar av strider och andra umbäranden. Vid analysen gäller det därför att genom en noggrann läsning fästa särskild uppmärksamhet vid de ofullständiga skildringarna och att även granska smärre detaljer, som skribenterna kanske endast nämnde i förbigående. Artikeln kommer att innehålla många utdrag ur breven.

Det är viktigt eftersom vi då får ta del av skribenternas sätt att formulera sina upplevelser i ord. Hur förmedlar männen det kaotiska, destruktiva, brutala? Hur skriver de om sådant som kanske var svårt att beskriva i ord?

Den ryske teoretikern Michail Bachtins tänkande kring dialogen utgör grunden för hur jag ser på kommunikationen per brev och relationen mellan skribenterna. Bachtin betraktar de dialogiska relationerna som ett mycket vidsträckt fenomen, som genomsyrar det mänskliga livets alla dimensioner och relationer. I linje med detta ser jag brevsamtalet som en dialogisk aktivitet, vilket innebär att brevets innehåll mycket långt påverkas av de reaktioner skribenten förväntar sig att brevet skall väcka hos mottagaren. Det ständiga hän-

synstagandet av mottagarens möjliga svar kan exempelvis leda till ett förtigande, nedtonande eller till ett intensivt försök att med olika medel föregripa och i förväg mildra mottagarens förväntade reaktioner.⁶ Brevet ser jag sålunda som ett *dialogiskt mellanrum* där innehållet tar form som ett resultat av ömsesidigheten mellan de brevskrivande parterna.⁷

Männen skapade i dialog med sina mottagare bilder eller *sammansättningar* av livet vid fronten. Med en sammansättning avses de processer genom vilka olika element ur den aktuella miljön eller ”flödet” sammankopplas för att bilda en helhet(sbild) av något slag.⁸ I breven kan man alltså urskilja de processer med vilka skribenterna valde, omformade och sammankopplade olika företeelser för att skapa bilder

Överste Sven Björkman (1898–1981) var yrkesmilitär. Han tjänstgjorde som kommandör för pansar bataljonen, från 1942 pansarbrigaden. Pansartrupperna deltog i striderna på Aunusnäset hösten 1941 och var med om intagandet av staden Petroskoj (Äänislinna). Under nästan hela ställningskriget var pansartrupperna förlagda till Äänislinna. I februari 1944 flyttades brigaden till Villmanstrand och trakten däromkring. På sommaren 1944 sattes brigaden in på Karelska näset där den bland annat var med om ytterst hårda strider vid Tali. Under kriget bodde hans hustru Rakel (1899–1979) och parets två döttrar i Tavastehus i en officersbostad på Suomen kasarmi. Samlingen omfattar 646 brev.

Löjtnant Ulf Segerstråle (f. 1916) från Borgå var son till konstnären Lennart Segerstråle och Marie-Louise Segerstråle. Han hade två systrar: Tita och Christine-Louise födda 1920 respektive 1927. Ulf var konststuderande men studierna avbröts först av vinterkriget och sedan av fortsättningskriget. Under fortsättningskriget var han förlagd till det svenska infanteriregementet 24 som hörde till 8 divisionen. Regimentet var först förlagt till Karelska näset, sedan på Maaselkä näset och därefter vid Svir. Han fungerade som plutonchef och jägarplutonchef. Under ställningskriget var han bataljonens idrottofficer. Under de hårda försvarsstriderna på sommaren 1944 stupade Ulf i Suurmäki den 29 juni 1944. Samlingen innehåller ca. 900 brev mellan Ulf och hans föräldrar och syskon.

Översergeant Curt Enroth (1912–1988) från Sibbo var artillerist och hade deltagit i vinterkriget. Under fortsättningskriget var han förlagd till Tunga sektionen 21, där han fungerade som troppchef och periodvis som ekonomieunderofficer. Tunga sektionen 21 var ett svenskspråkigt artilleriförband som hörde till 8 divisionen. Sektionen var i början av kriget förlagd till Karelska näset, men flyttades sedan till Maaselkä-näset och därefter till Aunusnäset. Sektionen var sedan förlagd i trakten av Svir fram till reträtten sommaren 1944. Brevsamlingen består av brev mellan Curt och hans hustru Martha (1894–1974) och omfattar 1 414 brev. Paret hade gift sig 1938. I det civila var Curt folkskollärare.

Undersergeant Nils Sax (1920–2004) och **soldat Göran Sax** (1922–2003) var söner i en jordbrukarfamilj från Yttermark i Österbotten. Familjen bestod dessutom av fadern Arne, modern Hilma, sonen Allan (f. 1926) och dottern Heizel (f. 1919). Samlingen innehåller 692 brev. Nils hörde till det finska infanteriregementet 6 och fungerade som gruppchef och senare som ordonnansunderofficer. IR 6 var under hela kriget förlagt på Karelska näset. I början av juli 1944 skickades Nils på reservofficerskurs och han lämnade därför fronten för gott. Efter kriget tog han sin juris kandidat examen i Helsingfors. År 1947 gifte han sig och 1957 flyttade han med sin familj till Sverige där han arbetade som lärare. Göran inledde sin rekryttid i Munsala på hösten 1941 och blev förflyttad till fronten i början av år 1942. Han fungerade som körkarl i andra bataljonens granatkastarpluton inom det svenska infanteriregementet 61 som var en del av 17 divisionen. Med IR 61 låg Göran största delen av kriget i trakten av Svir. I juni 1944 flyttades regementet snabbt till Karelska näset där det sattes in i de hårda striderna vid Tienhaara. Han blev jordbrukare och gifte sig år 1957.

av livet vid fronten. Då det gäller strider och andra påfrestningar består bilderna främst av fragment, vilket innebär att bilderna ofta blir diffusa och osammanhängande.

I elden. Strider framställda i brev

Vi ha fört riktigt krigarliv en vecka och i morgse första gången vila. Den första september var ruskig, likaså de tidigare dagarna. Vi lade oss i ring kring ett 5 km långt motti⁹ och fingo order att storma. [...] Våldigt krigsbyte vid Somme. *Förfärliga syner*. Vår pluton har trots granatelden fr. ryssen helskinnat kommit undan. Flere gånger har det varit nära ögat för oss men då det är meningen att vi skola klara oss så klara vi oss. (Ulf Segerstråle till sin syster Tita 3.9.1941) [min kursiv]

Alla de föreliggande brevsamlingarna innehåller framställningar av stridsverksamheten i likhet med citatet ovan där löjtnant Segerstråle för sin syster beskriver de senaste dagarnas händelser. Brevet innehåller emellertid inga uttömmande, exakta eller detaljerade redogörelser för fiendligheterna. I stället rymmer de små fragment av det skribenterna var med om när de egna styrkorna ryckte fram eller då fienden gick till anfall mot dem. Likaså ger de en viss inblick i patrullfärder, riskfyllda befästningsarbeten och hur det upplevdes då de egna ställningarna utgjorde mål för fiendens beskjutning.

En förklaring till den relativa tystnaden kan sökas i att det soldaterna inte hela tiden deltog i strider eller andra riskfyllda uppdrag. Under ett krig är den mest intensiva stridsverksamheten begränsad till förhållandevis korta perioder. En stor del av soldatens erfarenheter av det militära livet i fält upptas därför inte av strider utan av militärtjänstgöring innefattande bland annat vakthållning, befästnings- och byggnadsarbeten, vapenvård, granskningar och skjut- och stridsövningar.¹⁰ Längs den finska fronten inföll de mest aktiva faserna i krigsföringen under sommaren och hösten 1941, under vintern 1942 samt under sommaren 1944. Häremellan fördes ett ställningskrig under vilket mindre skärmytslingar inträffade på

lokala frontavsnitt. I krigsfrontens rum levde soldaterna ändå hela tiden på gränsen mellan liv och död, mellan kaos och ordning, mellan skydd och utsatthet och detta måste både de själva men också deras familjer förhålla sig till.

Stridsverksamheten inbegriper inte heller alla frontsoldater på samma sätt eller i samma utsträckning. Vapenslaget har en stor betydelse: infanteristerna möter fienden i främsta ledet, medan artilleriet beskjuter fienden från ett längre avstånd. Utsattheten varierar dessutom utifrån den enskilde soldatens militärgrad och funktion inom truppförbandet.¹¹ Befälhavaren (en högre officer) leder striderna från sin stabsplats eller från en strategiskt lämplig plats längre fram.¹² En infanterist som fungerar inom underhållet deltar inte i ett anfall, medan en infanterist som fungerar som gevärsmän går till anfall i främsta ledet. Soldaterna i det föreliggande materialet var också i olika grad och på olika sätt involverade i stridsverksamheten, vilket avspeglas i innehållet i deras brev.

Den krigstida postcensuren utgör en ytterligare förklaring till att framställningarna kring denna tematik ofta karaktäriserades av ofullständighet och vaghet. Männerna var väl medvetna om att det fanns information som fienden kunde utnyttja för sina ändamål och att det därför var bäst att förtiga vissa händelser eller att endast beskriva dem i stora drag: ”Du förstår att av allt jag nu håller på med är det så ytterst lite jag kan berätta om”, skrev översergeant Curt Enroth till sin hustru under reträtten i juni 1944.¹³

Slagfältet är ett främmande, förvridet, anormalt och abnormt territorium med normer, värderingar och handlingssätt, som inte är eller får vara rådande i en civil värld.¹⁴ Mellan frontens rum och det civila rummet fanns därför en klyfta – en klyfta som sannolikt var som störst då männen var involverade i stridsverksamheten vid fronten. Mitt under striderna är det nämligen befogat att anta att männen tillfälligt totalt avskärmades från det normala och civila livet och från bindningen till familjen.¹⁵ Vagheten, nedtonandet och förtigandet

kan därför förklaras av att männen inte kunde förmå sig att skriva om den destruktiva och brutala verkligheten vid krigsfronten. De ville inte skrämma upp sina närmaste och i detta fall kan förtigandet förklaras av självcensur eller en ”strategisk tystnad”.¹⁶ Kanske förtigandet dessutom kunde bero på att männen själva inte ville tänka på vad de varit med om. Konfrontationen med extrema upplevelser kunde följaktligen leda till en konflikt mellan behovet av att minnas och behovet av att glömma.¹⁷

Att beskrivningarna av fientligheterna präglas av vaghet och ofullständighet beror också på att den enskilde soldaten för det mesta saknar kunskap om helheter, om operativa och strategiska mål och om det allmänna läget vid fronten.¹⁸ Dessutom är soldatens synkrets starkt begränsad då han deltar i strider. Slagfältet är ett kaotiskt och förvirrande rum som fylls av ett oerhört oväsen, av rök, av dammoln, granatsplitter och uppflygande jord. Soldaterna avancerar framåtböjda och tvingas ta skydd i gropar och bakom stenar, buskar, träd. Under dessa förhållanden uppfattar soldaten i praktiken rätt så lite av det som sker omkring honom.¹⁹ I följande utdrag beskriver överste Sven Björkman hur ”världen försvann” då han och några andra officerare blev mål för fiendens artilleri i början av augusti 1944:

Vi hade kommit ett hundratal steg bakåt, när vi plötsligt fick en våldsamt eldkoncentration rakt på oss. Världen försvann i ett kaos av rök, damm, brak och kringflygande splitter där jag hittade mig själv raklång mellan två stenar och näsan otrevligt nära en illaluktande hög. Ovädret räckte kanske 5 minuter – verkade en evighet – och resultatet var sorgligt: Vihma och en av de andra officerarna dödade. Den tredje hade bara en obetydlig skräma mitt i pannan och jag kunde med bästa vilja i världen inte hitta det minsta fel på mig själv. Det var ryssens sista hälsning den dagen och vi kunde i allsköns ro skrida till det trista verket att forsla bort de förolyckade. Där gick en av våra allra bästa. (Sven Björkman till sin hustru Rakel 7.8.1944)

Det kunde också vara svårt att erinra sig om vad som egentligen hade skett under striderna. Soldaten som är mitt uppe i kampen om sitt liv

har inte tid eller möjlighet att registrera allt som händer omkring honom. Brevet skrevs i efterhand under pauser eller då det åter var lugnare vid avsnittet och då var det kanske redan omöjligt att återkalla alla de reaktioner, tankar och känslor som blixtrat genom huvudet.²⁰ Ulf Segerstråle skrev till sina föräldrar och systrar om de strider han var med om i rapportliknande brev, som ofta innehöll ofullständiga meningar och en nästan telegrafisk stil:

I går kl 12.00 kom uppbrottsordern från Tervajoki. [...] Inom kort fick min pluton framryckningsorder. Vi kompletterade ammunitionen och marscherade på. [...] Anlände till kommandoplatsen vid vägen intill en större sten. Anmälde oss för löjtnant G. [...] Terrängen mycket stenig. Avlöste 6. K. pluton på avsnittet. Framför oss, ungefär 30 m lågo stupade ryska matroser. Natten föll på och kanonaden var ihållande framme hos ryssen. Ryssarna förhöll sig lugna, men ½ 4 anföll de igen men mera på plutonens vänstra avsnitt. Sg. skytten N. L. lyckades skjuta kk skytten och så fingo vi ett ryskt maskingevär sedan de lämnat oss i fred. Kom order att vi skall anfalla. 10 min före kl. 5 började de två plutonerna jag ledde gå fram. Om 3 min fingo vi häftig granatkoncentration. Ingen skadades som genom ett under. Fortsättning. Budi [=ryssen] som framför oss småjäklets med enskilda skarpskyttar, togo nu till fötter. Så avbröts förbindelsen med 6. K. till vänster och vi måste draga oss tillbaka till samma linje som de. Hela dagen befästades ställningarna. Direktskjutande kanonerpjäser på kanonbåtar utanför och ett synnerligen välskjutande 3 tums batteri. Då kaptenen senare på dagen inspekterade fingo vi granater så det visslade 2 KK kom till förstärkningar. Kl. 6 avlösning. (Ulf Segerstråle till fadern Lennart 27.8.1941)

Brevet ger ett intryck av att Ulf genom uppräkningsordern av händelserna försökte rekapitulera och få ordning på det som hänt under de senaste dagarna. Att formulera sina upplevelser i skrift kunde vara svårt, men samtidigt kunde nedskrivandet fungera som ett sätt att hantera och försöka förstå vad man gått igenom.²¹ Ulf:s brev fyllde dessutom en informativ funktion genom att det förmedlade senaste nytt från fronten.²² Hemma levde människorna i ständig nyhets hunger. Tidningarna och radiosändningarna var underställda censur och innehöll

endast knapphändig information om läget vid fronten. Bristen på tillräcklig och pålitlig information riskerade öka oron hemma också då det inte fanns anledning till det. Därför blev det viktigt att inte fullständigt förtiga händelserna vid fronten. Curt Enroth reflekterade över tystnadens problematik i ett brev han skrev till sin hustru i juli 1944 då de ryska styrkorna tryckte på:

Jag har aldrig heller tidigare upplevt en sådan trumeld eller trott den vara möjlig, men kriget tycks ha blivit mycket mera helvetiskt under de två år vi legat stilla. [...] Skriver ändå lite hur det är, för att ingenting skall komma riktigt överraskande. Vet inte vad som vore bäst för Dej. Tror dock som Du själv, att Du känner, om något händer mej. (Curt Enroth till sin hustru Martha 12.7.1944)

Eufemismer och omskrivningar. Att beskriva det obeskrivbara

Också då soldaterna önskade dela sina erfarenheter med sin familj, kunde det i praktiken vara svårt att beskriva vad de varit med om. Hur verbaliserar man brutaliteter, destruktion och våld? Hur förmedlar man extrema känslomässiga upplevelser? Hur beskriver man ljud, lukter, syner och upplevelser som det inte finns adekvata ord för?

Familjen stod i ett utanförskap i förhållande till verkligheten vid fronten. Frontsoldater upplever i allmänhet att människor som inte själva varit med om möjligt kan förstå vad krigandet handlar om.²³ Männen tyckte knappast att den egna familjen var utanförstående på samma sätt som icke-frontmän eller civila i allmänhet och mycket tyder på att männen i dialogen verkligen försökte bygga upp en bild av sitt liv vid fronten som familjen skulle förstå. Ett uttryck för detta är att breven ibland innehåller explicita förklaringar av olika företeelser vid fronten.

En strategi som skribenterna kunde använda sig av var att *översätta* det ohyggliga till något mindre dramatiskt och brutalt. Skribenterna använde ofta olika omskrivningar då de skrev om stridsverksamheten, fienden och

olika vapen. Curt Enroth talade exempelvis om att de "haft lite don" och "skickat iväg cirka 80 kappsäckar"²⁴ då han menade att det egna artilleriet beskjutit fiendens ställningar. Senare på hösten 1941 berättade han att "ryssen nu [är] i motti, och vi har pepprat dem hela dagen, så de mognar nog hastigt."²⁵ Mitt under avväjningsstriderna på Karelska näset i juni 1944 skrev Sven Björkman att "Det blir lite ansträngande att dansa omkring med ryska tanks i en balett av dettas storhetsklass".²⁶

Att använda denna typ av metaforer och eufemistiska uttryck förringande, avdramatiserade och normaliserade det farliga och anormala²⁷, vilket var angeläget av flera olika orsaker. Dels strävade männen att inte onödigt oro mottagaren hemma, dels fungerade översättandet av det anormala som en strategi för att det erfarenhetsmässiga glappet inte skulle växa sig för stort mellan frontens och hemmets rum. Ett ökat avstånd hade kunnat leda till alienation och främlingskap mellan familjemedlemmarna.

En annan förklaring till att skribenterna använde olika metaforer kan sökas i att skribenterna med metaforernas hjälp fick en vokabulär som kunde beskriva händelserna vid fronten, exempelvis de olika ljuden, som annars kunde vara svåra att kommunicera verbalt. Ofta tog skribenterna ironiskt nog metaforerna från musikens värld då de skrev om frontens ljudlandskap. Curt Enroth skrev att "Maskingevären *spelar* just på så det knappar i ett, den vanliga *nattkonserten*."²⁸ och Sven Björkman berättade att "Mitt kommandoställe ligger vid en landsväg bara halvannan kilometer från stranden, så man har hela tiden fullt upp av hela *frontmusiken*."²⁹

Göran Sax försökte i dialogen med föräldrarna ge uttryck för hur han upplevde den massiva eldgivningen och finna lämpliga ord för att beskriva den häftiga elden: "ja har grävd ner mej litet vid en bergsvägg men inte blir de nu nån sömn att ligga under bar himmel och till så bullrar det på nu som i en *värstaste häxkittel*."³⁰ Han använde också ordet "koka" för att

försöka förmedla upplevelsen det infernaliska oljudet: ”De skuter nog så pass med artilleri här mellanåt så de bara *kokar och bombar* till med flygare, så ja tror nog de är världens sista tider nu.”³¹ Här valde Göran emellertid inte sina ord för att förringa eller försköna budskapet och på så sätt försöka minska avståndet till de närmaste. Han valde dem i stället för att hans föräldrar verkligen skulle förstå hur outhärdligt och fasansfullt det var för honom att vara utsatt för fiendens beskjutning. För honom var behovet att berätta och få utlopp större än behovet att skona föräldrarna.

Med hjälp av eufemismer kunde den destruktiva verkligheten vid fronten och dödandet som handling distanseras från soldatens egen identitet – från (det civila) jaget.³² Denna distansering kunde fungera som en viktig strategi i strävan att hantera påfrestningarna vid fronten. En distansering genom en verbal vaghet framträder tydligt då skribenterna nämner skjutandet eller dödandet. Det är överlag sällsynt att soldater använder pronomenet ”jag” i detta sammanhang. I stället används passivform och ibland vi-form. Ett ytterligare sätt var att uttrycka att handlingen hade utförts av ett kollektiv av något slag – av andra.³³ I följande citat använder undersergeant Nils Sax passiv-form och det blir oklart vem som utförde handlingen. Sköt han själv eller var det de andra i patrullen som avlossade skottet eller skotten?

Jag var nämligen på patrull tillsammans med komp.chefen, plutonchefen och tre andra. En bolikpatrull kom och skulle över till oss. De märkte oss inte, utan blevo inringade. Vi fingo fem levande, en sprängde sig själv med en handgranat och *en blev skjuten*. En av oss, en undersergeant blev lindrigt sårad i axeln. (Nils Sax till brodern Göran 4.3.1942, brevet öppnat av censuren, inget struket) [min kursiv]

Löjtnant Ulf Segerstråle är bland skribenterna ensam om att tilldela sig själv *agens* (eng. agency) då det gäller skjutandet som handling. I sina brev gav han ofta uttryck för ett personligt ansvar för sina handlingar.³⁴

Med und.serg. S. (rikssvensk) kröp jag ut i Ingenmansland och rekognoscerade terrängen. En rysk lyssnarpost sköt jag, då denne kröp bort fr. sin ställning. (Ulf Segerstråle till fadern Lennart 25.5.1942)

Till skillnad från de andra skribenterna brukade Ulf också nämna vilken beväpning han hade haft med sig under patrullfärder och andra uppdrag.³⁵ Vid fronten blev vapnen en del av soldaternas vardagsliv.³⁶ Socialantropologen Albert Gell framhåller att en soldat inte bara är en man, utan en man med ett vapen. Soldatens vapen blir en *del* av honom, en del som gör honom till den han är i egenskap av soldat. Vapnet som föremål är därmed en komponent som hör till en viss social position eller identitet och är förknippad med en viss typ av handlingsmönster.³⁷ Att Ulf talade om vilka vapen han hade kan ses som ett uttryck för en tämligen stark soldatidentitet. För Ulf var det viktigt att han gjorde en påtaglig insats för landets försvar och att han utförde det som krävdes av honom. Beskrivningarna av de olika uppdragen och hur han handlade fungerade i dialogen med familjen som belägg på att han hela tiden strävade till att vara en duglig och uppoffrande soldat.

Fienden och ingenmansland

Vi ligga i kanten av ett stort kärr och ryssarna äro på andra sidan. Det är nog nästan en kilometer dit. Med gevär lönar det ju sig inte att skuta på det hållet men mg. har nog bra verkan. Patruller äro i farten varje natt här och försöker klippa sig genom taggtråden och slippa och spräng våra korsur. Men vi ha så tätt med vakter att de nog blir upptäckta i tid och få känna på maskinpistolseld. Det är nog ganska svårt att se dem då de kommer. Rena snökåpor ha de och ligga på fanérskivor som de draga sig tillfram på över snön. (Nils Sax till sin bror Göran 4.3.1942, brevet öppnat av censuren, inget struket)

Fienden och fiendeställningarna var ett påtagligt inslag i människans liv vid fronten. Fiendens närvaro var orsaken till att de befann sig vid fronten och fiendens aktiviteter påverkade vardagen i den egna linjen – olika arbeten avbröts

av fiendens granater, vakterna måste vara på sina postställen, korsurna måste vara väl kamouflerade och förstärkta, och möjligheterna att röra sig fritt i de egna ställningarna var begränsade:

Ryssdjävlarne har satt på hårt nu. De försöker taga fångar. I går kväll stupade tre av dem. De kommo med nät och rep och skulle fånga en vaktpost, men det blev nog ingenting av detta. Vakten sköt dem alla tre. De ha också börjat skjuta mer än vanligt. Inte med artilleri utan med småbössorna. Man vill nästan inte våga ut till skithuset mer, ty genast som dörrn knallar kommer det en serie explosiva kulor så att det sprakar kring skithusknutarna. (Nils Sax till brodern Göran 28.1.1943)

Fastän fienden i hög grad påverkade livet vid fronten var han tidvis nästan osynlig i skribenternas dialoger per brev. Fienden kunde i det närmaste vara tabubelagd – något männen inte ville skriva om för att inte uppröra familjen. Tystnaden kring fienden kunde också bero på att männen inte kom i direkt kontakt med ryska soldater särskilt ofta. Den moderna vapenteknologin med bombplan, långskjutande artilleri och pansarvagnar gjorde krigsföringen alltmer förödande, grym och opersonlig. Under strider blev soldaterna beskjutna av en ”osynlig” fiende och själva sköt de också på en fiende som de inte nödvändigtvis kunde se.³⁸ I det följande berättar Ulf hur de utmattade mannarna sköt på en obefintlig fiende, som de tyckte sig se framför ställningarna:

Nog har det varit svettigt. På natten stör rys-sen tillvaron på alla sätt och om icke ryssen stör oss, skjuta pojkarne smågubbar ändå, nervösa av det myckna vakandet. I natt blev det endast ett alarm och vi sutto endast en halv timme i groparna, det var en nervös vakt från grann-plutonen som sköt. (Ulf Segerstråle till system Tita och föräldrarna Lennart och Marie-Louise 19.7.1941)

Ofta använde skribenterna ordet ryss, men de använde också olika omskrivningar då de menade fienden. De vanligaste omskrivningarna i breven är ”bolik” och ”slobo”. Nils Sax som fungerade inom ett finskt truppförband skrev i början av kriget om ”tavaritsjar” och ”molotof-

far”, men han övergick också snart till att benämna dem bolik. Bolschevik var en ytterligare benämning som går att finna i breven. I stället för mänskliga individer blir fiendesoldaterna genom denna typ av benämningar ett opersonligt kollektiv. Soldaten måste se fienden som omänsklig för att kunna utföra sitt uppdrag vid fronten.³⁹

Fastän skribenterna nämner fienden i breven, saknas uttalanden om förhållningssätt till fienden nästan helt och hållet. Ulf Segerstråle gav i ett brev till sin rikssvenske vän Per-Arne Dahlen uttryck för sin syn på fienden: ”Hyser intet agg mot honom, men vi måste slåss.”⁴⁰ Överste Björkman skrev till sin hustru om de ryska soldaternas kampanda:

Det var visst 3 dagar sen jag skrev sist, antagligen lördag kväll. 3 dagar av ihållande strider mot den envisa fiende, vars seghet man inte kan undgå att hysa respekt för. Varken seghet eller en väldig övermakt har dock kunnat hindra mina präktiga jägare och pansargossar att steg för steg arbeta sig fram mot staden, [...]. (Sven Björkman till sin hustru Rakel 30.9.1941)

Det är inte helt ovanligt att soldater uppskattar fienden för deras mod, seghet och stridsduglighet.⁴¹ Knut Pipping framhåller i sin undersökning om ett finskt kompani under fortsättningskriget, att mannarna i enheten hyste fruktan men inget hat emot fienden. Tillfångatagna ryssar behandlade de i regel vänligt. En fånge var enligt deras synsätt inte längre fienden, utan en olycksbroder.⁴² På sommaren 1944 reflekterade Curt Enroth över hur svårt det kunde vara att ställas inför fiendens lidande:

Men nog får somliga lida, man kan t.o.m. tycka synd om slobon ibland. Vår eldledning berättade, att då slobon blev tillbakakastade vid vår sista paikka⁴³, så blev det hemskt många sårade kvar i ingenmansland. Slobona vågade inte fram och hjälpa dem, fast en del låg två dygn och ropade tavarisch, så att det skar i öronen på våra. *Nog är det hemskt, hur van man än blir.* (Curt Enroth till sin hustru Martha 16.7.1944) [min kursiv]

Ingenmansland, det vill säga området mellan de egna och fiendens ställningar, kan ses som

ett mellanrum, som ett icke-land, en randzon som de stridande parterna kämpade om att behärska. Ingenmansland utgjorde också en gräns mellan det kända och det okända. På den egna sidan om taggtråden var förhållandena bekanta, men på andra sidan låg det ovissa, farliga och kusliga.⁴⁴

Även om ingenmansland var ett mellanrum var det inte ett "tomt" rum. Det fylldes materiellt av minor, taggtrådshinder, spanska ryt-tare⁴⁵ och andra befästningsverk som skulle försvåra motpartens rörelser där. Det fylldes också av mänsklig aktivitet i form av patruller och befästningsarbeten. I juli 1942 berättade Nils för föräldrarna om ett annat uppdrag i ingenmansland:

I natt voro vi framför taggtråden och grävde ned stupade ryssar. Somliga hade legat där sedan i vintras och hade pälsar och snökåpor på. Ni kan ju ana er till huru det luktade. En pojke gick på en ljusmina som började brinna och ryssarna märkte oss och började skjuta granater dit. Ingen blev dock sårad. (Nils Sax till föräldrarna 14.7.1942)

Ingenmansland var heller inte "tomt" på ett mentalt plan, utan förknippades med olika upplevelser och föreställningar. Området kunde upplevas som ett mycket skrämmande element i frontens rum. Soldat Göran Sax var under några veckor på hösten 1943 tvungen att nattetid lägga ut taggtrådshinder mellan ställningarna. Under detta arbete var han och de andra mannarna mycket utsatta för fiendens eld och uppgiften väckte en stark dödsångest och fruktan hos Göran. I varje brev från denna period skrev han om arbetet i ingenmansland "där ingen annan vill vara"⁴⁶.

Ja nog är de så tunga dagar för mej nu fast ja ingenting gör om dagarna. Men att tänka att man ska dit på ingenmansland alla kvällar och nätter att arbeta där i mörker och älande, man mister lusten för allting inte vill man få nån sömn och inte vill nå mat gå ned. Ja de är nog värsta tiden ja upplävat i mitt liv och inte slipper man undan de där och värre blir de för varje kväll. I går kväll sköt de ingen [= igen] på oss, så två blev sårade en fick en skärva i benet och den andra en kula genom låret. Så man vet inte man kan få va minut som hälst. (Göran Sax till föräldrarna 8.10.1943)

I utdraget ovan verbaliserade Göran hur han kände sig inför faran. Rädsla kan verbaliseras språkligt, men det är en kroppslig och fysisk erfarenhet och han beskriver hur han har förlorat matlusten och att han svårt att sova.⁴⁷ Ett annat brev berättar hur mycket arbetet tärde på psykiskt: "Så ja tror att man blir tokig eller så kommer man att [bli] lämna[d] där nån vacker kväll för evigt".⁴⁸ Brevet blev för honom ett rum där han kunde ge utlopp för sina känslor och där han till sina föräldrar försökte förmedla vad han genomgick.

För Göran innebar arbetet i ingenmansland en enorm påfrestning, men ingenmansland och fiendeställningarna kunde också locka med en känsla av spänning och äventyrslust. Löjtnant Ulf Segerstråle såg det som en viktig uppgift att fara ut på patrullfärder över ingenmansland, fastän arbetet tärde på de psykiska och fysiska krafterna. Under dessa uppdrag kände han att han på ett påtagligt sätt skötte den uppgift han hade fått i egenskap av soldat – att han verkligen gjorde sin plikt och kunde vara till nytta för fosterlandet.⁴⁹ Då han hade varit på patrull brukade han beskriva vad männen varit med om och hur de hade lyckats i sitt uppdrag:

Kära Mor, lilla! [...] I natt voro vi på patrull 15 man, beväpnade med maskinpistol o. automatgevär. Kl. 22.00 var jag o. Luther och rekognocerade ställningar för bakhåll. Kl. 12 drogo vi alla ut och besatte ett näs, som ryssarna bruka besöka. I tre timmar upplevde vi huru stjärnorna slocknade, det ljusnade och dimman tätnade medan ett par främmande sångare sjöngo ljuvligt i lövskogen framför. Kl. 3.00 brakade det sedan löst. En stark rysspatrull, uppskattnings-, gissningsvis 35–40 man skulle över näset. Vår vaktpost höll på att överrumplas på högra flanken, där Luther, med sina grabbar lågo. Alla vapen gävo eld och ryssen kvarlämnade en död, som vi släpade med oss. Antagligen stupade dessutom en annan till och en sårades. Vi hade som uppgift att fånga en ryss, varefter patrullen hade fått 5 dygns permission. Nu gingo vi ut en gång till på morgonen och undersökte [?.]platsen. Där sågs spår av den sårade, som krupit över en äng längs diket, genom 'taggtrådsstängslet' till skogen. Den andra stupade hade omhändertagits av kamraterna. Hans mössa togo vi, samt två handgranater. Den ena stupade skänkte oss ett

fint automatgevär. (Ulf Segerstråle till modern Marie-Louise 28.7.1941)

I de bilder av patrulluppdragen som Ulf målade upp i dialogen per brev, förenades nästan alltid krigets element – vapen, fienden, ingemansland – med olika naturelement. I lyriska ordalag beskrev han sina naturiakttagelser under uppdraget. Att kunna avläsa naturen är en viktig del av soldatens fältkompetens⁵⁰, men här skall Ulfs naturbeskrivningar främst ses som ett sätt att omedelbart uppväga det ohyggliga och anormala med något som kändes tryggt, normalt och bekant. Det är dock svårt att avgöra om det var en medveten strategi. Genom naturbeskrivningarna kunde han dessutom i dialogen med familjen både för dem men också för sig själv visa att han trots sin soldatidentitet fortfarande ”var den han tidigare varit” och att han inte tappat fästet i sitt civila jag.⁵¹ Därför fick naturbeskrivningarna i dialogen med familjen också en normaliserande funktion samtidigt som de uppvisade kontinuitet då det gäller Ulfs roller och identifikationer.

Stupade, sårade och risken att dö

Men hur det än går Gulle, så kom ihåg, att jag är på mitt bästa krigarhumör. Ingen bitterhet mot ödet. Då man ser sårade och stupade av de våra, blir man bara mera förbannad och vill framåt. [...] nu gäller det bara att jaga ryss. (Curt Enroth till sin hustru Martha 26–27.8.1941)

Fastän männen skulle undvika att skriva om egna förluster, rapporterade de ändå då och då att de haft stupade eller sårade i sin enhet. Med dessa utsagor förmedlade skribenterna en bild av läget vid det egna frontavsnittet. Bröderna Nils och Göran Sax skrev ofta denna typ av ”översiktsbrev”, där de redogjorde för situationen under dagarna som gått.⁵² Ofta började de med att konstatera att det varit stilla och lugnt, men preciserade sig sedan genom att beskriva läget vid avsnittet i större detalj. Då visade det sig ofta att det inte varit riktigt så lugnt i alla fall:

Här är det nog ganska lugnt. Vårt kompani är framme nu. Nästan varje dag blir nog någon

sårad och en sergeant har stupat. Ryssarnas krypskyttar ligger ute på kärret och skjuter genast någon sticker upp huvudet ovanför löpgravskanten. (Nils Sax till föräldrarna 14.7.1942)

Det finns också exempel på brev där de sårade och omkomna nämndes vid namn eller där själva händelsen beskrevs noggrannare. Den 4 december 1941 angrep ryska flygplan Tunga 21:ans avsnitt. Ett tält i tredje batteriet fick fullträff och flera män stupade och sårades.⁵³ En bekant till Curt och Martha Enroth var bland de stupade. Den stupade soldatens hustru ville få reda på hur det gått till och därför skrev Curt ett par brev där han i större detalj redogjorde för det skedda.⁵⁴ Curt anade att hans brev skulle öka Marthas fruktan och han försökte föregripa hennes reaktion genom att uttryckligen uppmana henne att vara lugn. Att oro sig skulle ändå inte vara till någon hjälp – ingen kunde själv ingripa i sitt öde. För att övertyga henne, tillade han ännu för säkerhets skull att de inte längre haft ryska flygplan över sig:

H dog nog genast, men jag kan inte säga precis, hur han var träffad. Han låg så under i bilen och det var så svårt och otrevligt att lyfta på dem. Lyfte ändå så mycket, att jag såg hans ansikte och det var oskadat. Antagligen hade han flere små skärvor i bröstet, ty alla lemmar voro nog också kvar, så inte behöver de [= familjen] vara rädda att se på honom, om de önskar. [...] God natt Pyret mitt, var lugn och lämna vårt öde i Den Högstes hand, då samverkar allt till det bästa. Ingen flygfara har vi mera [...]. (Curt Enroth till sin hustru Martha 17.12.1941)

Till skillnad från de andra krigförande länderna gick finska armén in för att få hem alla stupade soldater så att de kunde jordfästas på sin hemort. I stället för att begrava de stupade i närheten av slagfälten, vilket var det normala, organiserades transporter till hembygden via evakueringscentraler för stupade. Att få hem de stupade var lika viktigt för civilbefolkningen som för frontsoldaterna. Vetskapen att kamraterna tog hand om de som stupat hade sannolikt en stor betydelse för soldaternas stridsmoral – soldaten visste att han skulle behandlas respektfullt och med omsorg om han

skulle råka dö.⁵⁵ Görän som fungerade som körkarl inom regementets granatkastarpluton, hade till uppgift att hämta stupade och sårade soldater från linjen. Han möttes av förfärliga syner: svårt sårade män och döda soldater som inte hade alla kroppsdelar kvar.⁵⁶ I ett brev av den 20 maj 1942 beskrev han hur svårt det var att hämta de förolyckade i den sank terrängen:

Och nu har det varit åter blodigt här i femte kompani ryssarna har haft ut minor lagt, och då har en bolik sprungit över en rå på ett ställe här och narat [= narrat] dit de våra och då har de säkert haft nån slags tidtändning då gruppen kommit dit då för att kiffa ryssen hade alla minor gått av, så tio blev sårade bland dem många mycket svårt så de kommer nog inte att klara sig. Och en stupade jag var dit ut ja med min häst och hemtade den där stupade vi måst köra med släde dit ut till detta ställe genom skogen och över mossa så vattnet går nästan över stövlskafterna så nog är detta ett älande som ska behöva taga slut men de gör de nu inte någon gång. [...] Ja jag återkommer till de där sårade, då till då de var som värst ute och hjälp kom dit då sköt ryssarna på dem så de som var sårade hade krälat omkring då så långt de orkat de som kom nu någon väg så de hade svårt att hitta dem då all sist i vatten och älande då. (Görän Sax till föräldrarna 20.5.1942)

Nils Sax blev sårad i augusti 1941 och i ett brev till sin syster beskrev han händelsen. Redan i ett par tidigare brev till föräldrarna hade han skrivit att han inte var allvarligt sårad, att han hade det bra på krigssjukhuset och att de inte behövde oro sig för honom.⁵⁷ Av brevet till system framgår att Nils hade haft tur i oturen – han kunde ha blivit värre sårad eller kanske till och med dött. Nils återställdes och återvände till fronten till sitt tidigare truppförband i februari 1942.

Då jag blev sårad höllo vi på och rensade upp en skogsudd efter vi anfallit och kört bort bolschevikerna därifrån. – Jag skulle öppna dörr till en bunker, en annan pojke stod färdigt att kasta in en handgranat. Då smällde det till där inne. Skottet gick genom dörrn, handen och kulan stannade i skafet på en rysk handgranat som jag hade i handen. Om den inte stannat hade den gått i magen och det hade ju varit lite värre. I 'korsun' var 3 ryssar. Pojkarna fick opp dörrn och kastade in några laddningar. Då kom en ut. Han var sårad i benet. En hade dött därinne och

den andra var sårad i huvudet och han dog genast de fick ut honom. [...] I vårt kompani stupade nog en hel del då vi anföll. Huru många kan jag inte säga här men det var nog tillräckligt. (Nils Sax till sin syster Heisel 23.8.1941)

Soldater som befinner sig vid fronten kan inte bortse från döden. Under fredstida förhållanden är döden visserligen också ett ständigt närvarande faktum⁵⁸, men under kriget blev döden plötsligt mera påträngande. Risken att såras eller att mista livet är allestädes närvarande. I frontens rum är döden dessutom i högsta grad slumpmässig, oförutsägbar och opersonlig – den kan drabba vem som helst, när som helst och var som helst.⁵⁹ Knut Pipping beskriver den attityd mannarna i det undersökta kompaniet hade till risken att mista sitt liv. Trots det ständiga hotet att dödas eller såras var männen i regel tämligen likgiltiga inför faran. Oro eller direkt fruktan för döden var rätt sällsynt. Erfarenheterna hade lärt mannarna att riskerna ute i linjerna i själva verket inte var så stora. Under lugnare perioder tänkte mannarna knappast ens på döden. De hade lärt sig vilka risker de kunde ta utan vådliga följder, men om situationen visade tecken på att bli farlig vidtogs genast nödvändiga försiktighetsmått.⁶⁰ Alla skribenter i det föreliggande materialet berörde risken att mista livet i något skede av kriget, men breven innehåller inga längre diskussioner kring ämnet. Det är befoget att anta att ämnet var tabu i dialogerna och att dödsrisken därför sällan togs upp i breven. I ett brev som är skrivet under krigets allra första dagar, vidrörde Curt Enroth i förbigående risken att falla offer för fiendens eld:

Min nummer är 230462 om Du möjligen skulle behöva den. Vi får leva på hoppet som förut och tänka, Om Gud så vill, så går det nog ännu en gång. (Curt Enroth till sin hustru Martha 29.6.1941)⁶¹

Risken att dö framgick också indirekt då skribenterna uttryckte en förundran över att de klarat sig så pass länge utan att skadas.⁶² Ett exempel finner man i överstens brev till hustrun:

Det är fyra fruktansvärt hårda kampdagar jag nu har bakom mig och jag kan inte säga annat

än att någon god fe torde vaka över mig, ty det förefaller nästan otroligt att jag inte fått så mycket som en skräma. Så nära ögat har det många gånger varit. (Sven Björkman till sin hustru Rakel 30.6.1944)

Av soldaterna i det aktuella materialet skrev soldat Göran Sax mest öppet om risken att dö och om rädslan inför döden. Varje gång det blev mera kritiskt vid det frontavsnitt där han befann sig, uttryckte han explicit att han trodde att han inte skulle klara sig med livet i behåll.⁶³ Göran förhöll sig överlag mycket pessimistiskt till situationen vid fronten, en pessimism som också innefattade hans egna möjligheter att klara sig. Det är också möjligt att han verbaliserade sin dödsångest som en slags besvärjelse mot ödet. Att sluta hysa förhoppningar om att överleva kriget, kunde fungera som en bemästrandestrategi: rädslan miste sitt hårdaste tag då man tänkte att man redan var död.⁶⁴ Citatet nedan är ur ett brev som Göran skrev i juni 1944 då regementet nyligen anlät till Karelska näset för att snabbt sättas in i försvaret där. Det ryska storanfallet hade då pågått några dagar och de finländska trupperna hade retirerat i panik. Göran hade därför en uppfattning om vad som väntade regementet och gav i dialogen med föräldrarna uttryck för sina farhågor:

Ni vet ju alla där hemma vad som förestår oss de blir nu som inte nå trevliga stunder. Inte alls sagt man får se sitt kära hem mera och ni som bor där, men ska nu försöka läva på hoppet in till det sista. [...] Ska nu sluta med många kära hälsningar till er alla. Vänligen Göran (Göran till föräldrarna 19.6.1944)

Både löjtnant Ulf Segerstråle och överste Sven Björkman reflekterade över att det i frontens rum av någon anledning kändes ofrånkomligt och nästan normalt att så många män stupade. De upplevde att det var mycket svårare att förhålla sig till döden i det civila. Den amerikanske filosofen och krigsveteranen J. Glenn Gray framhåller att frontmännen småningom lärde sig att acceptera döden omkring dem. Döden utgjorde en brutal realitet vid fronten, en realitet som männen inte kunde göra någonting åt.

Vid fronten blev det därför något alldagligt och rutinartat över döden. Trots detta var det svårt förhålla sig till risken att själv dö eller att föreställa sig sin egen död.⁶⁵

Underligt så man tycker det är naturligt och självfallet att ens goda vänner måste stupa. Helt sakligt med stänk av vemod konstaterar man att den o. den nu för alltid är borta. I det civila känns sorgen så mycket svårare. Själv vet jag nog icke om jag är beredd för döden, men söker enkelt göra det man kan utan extravaganser. (Ulf Segerstråle till föräldrarna 28.10.1941)⁶⁶

Vistelsen vid fronten kan leda till olika grader av känslomässig avtrubning. Många soldater förlorar förmågan att reagera med extrem chock eller smärta då de blir vittne till destruktion, våld och död omkring sig. Från att i början ha känt vämjelse och förtvivlan inför förskräckliga scener blev männen åtminstone i någon mån vana vid att se svårt sårade, stympade och döda soldater.⁶⁷

Anpassning, kompetens och bemästrandestrategier i krigets rum

Eftersom soldaterna i realiteten inte har någon möjlighet att fly undan den destruktiva verkligheten vid fronten, måste de försöka finna olika sätt att stå ut med de risker, faror och vedermödor som de ställdes inför på slagfältet och i den egna linjen. Frontsoldater genomgår ofta en process som leder till en viss anpassning till förhållandena och uppgifterna vid fronten. Att anpassa sig och vänja sig vid det anormala och abnorma, kunde bidra till att det blev lättare att hantera och uthärda verkligheten vid fronten.⁶⁸

I och med en ökad kompetens ökade också möjligheten att skydda sig och klara sig. Till soldatens fältkompetens hör till exempel förmågan att kunna identifiera ljuden från olika vapen.⁶⁹ En del av ljuden betydde fara och andra inte. För soldaten blev det därför viktigt att kunna tolka ljuden rätt och att snabbt kunna reagera på dem vid behov. För nya soldater i främsta linjen tog det vanligtvis ungefär två till fyra veckor att lära sig vilka ljud som krävde att man tog skydd.⁷⁰ Oljudet blev småningom

något bekant och i och med vanan något som ofta blev möjligt att förutsäga, vilket kunde inge en känsla av ökad kontroll. Oljudet innebar dock alltid ett potentiellt hot som soldaten aldrig fullständigt kunde behärska.⁷¹ I ett brev från augusti 1941 upplyser Nils Sax sina föräldrar om de olika ljuden. Genom beskrivningen visade han indirekt för sina föräldrar att han nog skulle klara sig eftersom han erhållit kompetensen att identifiera de olika vapnen. I förlängningen betydde detta att föräldrarna inte behövde oro sig – de såg ju själva att han visste då det blev nödvändigt att ta skydd:

Vi ha vårt skyddsrum här på gårdsplanen så man hinner nog dit ifall 'kappsäckar' börja komma från 'bolshevikparadiset'. Det hörs ju på långt håll då de kommer tjutande och man är så van med de olika ljuden att man nästan kan säga på pricken var den skall slå ned. De olika kalibrarna ha också olika ljud, ju grövre projektilen är desto grövre ljud har den. Sextummarna föra ett oväsen utan like. Det låter precis som ett järnvägståg skulle komma körande rakt genom luften då de kommer och det blir en ungefär en och en halv meter djup grop där de slår ner. Rysarna ha inte grövre än sextummen vi ha nog stadigare doningar här bakom det är riktigt roligt att höra då de våra skjuter och skickar sina 'spåravnar', som de säger, till 'paradiset'. (Nils Sax till föräldrarna 3.8.1941)

Även om frontsoldaterna fick en ökad kompetens att handla ändamålsenligt i frontens rum, blev det dock för de flesta nödvändigt att försöka finna olika psykologiska strategier för att klara av alla de påfrestningar de utsattes för.⁷² En strategi som går att finna i breven är att man skulle undvika att tänka, vilket kan ses som en form av förnekelse eller förträngning.⁷³ Det var bäst att slå bort plågsamma tankar eller att inte gå in för alltför djupgående reflektioner kring olika aspekter av livet i fält:

För inte är det nå roligt att vara här de får nu vara vår eller sommar då så är det ett ganska tungt liv att leva här, men de är nu att taga dagen som den kommer och *inte tänka* på någonting som hälst då går det bäst. (Göran Sax till föräldrarna 20.5.1942) [min kursiv]

Nära förknippat med förträngandet av svåra tankar, var en inställning där man försökte leva

i nuet – att man skulle ta dagen som den kommer – och inte tänka på dåtid eller framtid:

Snart ha vi den 1. dec. och längre skall man icke tänka. En dag i sänder blott och en stadig förtröstan på att Gud leder oss och att det ligger en mening i denna 'lek' så går allt. Bara mina nerver, min tro, alltid hålle. (Ulf Segerstråle till modern Marie-Louise 29.11.1941)⁷⁴

Att ha någonting för handen, om det sedan var strider eller annat arbete, fungerade också som ett medel mot onödigt djupgående tankar. För många män var perioderna av överksamhet ofta svårare att hantera än stridsverksamheten. Curt Enroths brev innehåller flera gånger reflexioner över problematiken kring enformighet och långleda vid fronten och han ansåg att han mätte bäst då han var sysselsatt med något: ”Tycks nog få jobb, så att jag varken hinner tänka eller längta, och det är nog så bra.”⁷⁵ Curt förklarade också för sin hustru hur kamratskapet mellan mannarna kunde fungera avvärande mot oro och rädsla. När man dygnet runt var i tillsammans med kamraterna fanns det dessutom inte mycket tid att tänka.

Skulle Gulle också lära sig att leva för stunden, så vore det bättre. Här kan man inte gå och samla på sorger och höra efter alla buller. Man lever bara gladeligen så länge man andas, men det är sällskapet som gör det, att man bara får följa med i långdans. (Curt till Martha 10.6.1942)

I de föreliggande breven ger skribenterna också uttryck för en fatalistisk hållning. Fatalism, det vill säga förvisningen om att vårt öde är förutbestämt och att vi inte själva kan påverka utgången, hör till det militära livet vid krigsfronten. Soldaten visste att han reellt sett kunde göra mycket lite för att skydda sig mot fiendens eld, och detta blev lättare att hantera om han åtminstone i någon mån resignerade inför faran. Fatalismen kan ha en förankring i den kristna tron – att ödet bestäms av Gud, men kan också stå på en icke-religiös grund. Den fatalistiska hållningen är också nära förknippad med andra liknande fenomen, så som en tro på god tur eller tilltron till amuletter och maskotar.⁷⁶ Den fatalistiska hållningen uttrycktes av skri-

benterna ofta mot slutet av brevet i samband med avskedsfraserna, vilket tyder på att dessa yttranden också var förknippade med brevformens konventioner. För Curt Enroth och Ulf Segerstråle hade fatalismen en tydlig religiös förankring:

Nog har jag bara livslust fortfarande. Man måste bara pruta på fordringarna och taga det som en fest, om man hinner få lite surra⁷⁷ i sej mellan slagen. Det är nu den saken också, att man hinner tänka varken på framtid eller forntid utan har fullt opp med nuet. Och så får man dessutom komma ihåg, att ingen kan sätta en tum till eller från på sin livslängd utan vår Herres vilja. Kasten edra bekymmer på Herren osv. (Curt Enroth till sin hustru Martha 11.7.1944)

Och det förefaller somom man kanske blivit likgiltigare för hela kriget och livet och tror på det oblidkliga ödet. Och nog tror jag direkt på att våra banor äro förutbestämda, ty varför skulle jag ha skonats hittills. Nog är det en gång för alla förutbestämt. Därför blir man ganska lugn [...]. (Ulf till sin farmor Hanna Frosterus-Segerstråle Västra Aunusnäset 11.6.1942)

Männen sökte också styrka uttryckligen genom religionen. Den konstanta bristen på säkerhet, visshet och kontroll i frontens rum ökade behovet att ty sig till en högre makt.⁷⁸ Fastän alla skribenter inte var aktivt troende vände de sig till Gud för att han skulle hjälpa och beskydda dem i nödens stund.⁷⁹ Curt Enroth upplevde att han genom bönen och förtröstan på Gud kunde känna sig tryggare och lugnare inför faran:

Stackars Gulle och bomberna. Här var också lite oroligt i luften en natt i början av veckan, men inte bekommer det mej. Då man slutar sin dag med 'Herre ske Din vilja', så sover man lugnt och gott trots alla bomber. (Curt till Martha 26.8.1943)

Ulf Segerstråle var djupt troende och för honom var det självklart att hysa en förtröstan på Gud. Han var också förvissad om att Gud ledde honom i hans tunga uppdrag:

Men lugnt tar man det mesta. Ber om tro, större tro, och nog känner j. också att Kristus personligen tagit hand om mig och leder oss. Därför borde intet kunna oroa. (Ulf Segerstråle till fadern Lennart 28.8.1941 = eventuellt fel daterat, kanske skrivet 29.?)

Då männen skrev om de strategier de tillgrip då de konfronterades med olika påfrestningar och faror, förmedlade de en bild av en förmåga att hantera fysiska och psykiska hot vid fronten. I dialogen fick dessa utsagor därför en lugnande och trygghetsförmedlande funktion. Med dessa utsagor kunde männen också försöka inge hopp och förtröstan hos de närstående. Ibland fungerade de samtidigt som uppmaningar till familjen att försöka agera och tänka på samma sätt:

Du tror att vi äro så allvarsmättade, men Du skulle se hur vi leva om när allt är lugnt och stilla. I förrgår kväll fick vi några stora kappsäckar i närheten, men så fort det var över voro vi lika levnadsglada igen. Skickade i går kväll några kappsäckar i utbyte. [...] Sådan är krigarmentaliteten. Alltid leva i nuet, tids nog hinner man sucka och klaga. – Försök nu leva på samma sätt Gulle, så går det mycket lättare! (Curt Enroth till sin hustru Martha 14.7.1941)

”Krigets verklighet” i det dialogiska mellanrummet

Artikeln har behandlat krigets mest extrema sidor, så som frontmännen framställde dessa händelser och företeelser i brevdialogen med sina familjer. Fastän breven från fronten i regel är förhållandevis sparsamma då det gäller krigets mest destruktiva sidor, förtegs ämnet inte helt och hållet. En avsikt här har varit att ge en överblick av *vad* männen valde att skriva om och *hur* de beskrev de mest anormala och abnorma inslagen vid krigsfronten.

Man kunde med rätta fråga sig varför männen överhuvudtaget skrev om krigets destruktiva verklighet till sina familjer. Ämnet skulle ju enligt censurreglerna undvikas och dessutom var männen medvetna om att beskrivningar av strider och död kunde oro och skrämja mottagarna hemma. Ofta handlade det om en balansgång mellan behovet att få utlopp för påfrestande upplevelser och behovet av att bespara mottagaren, mellan nödvändigheten att förmedla information och viljan att undanhålla upprörande nyheter. Det som slutligen fick utrymme i männens brev var därför fragment av

fragmentariska upplevelser och minnesbilder.

Utgående från brevväxlingarna som helhet kan man konstatera att sönerna i jämförelse med de gifta männen något oftare och mera öppet skrev om det anormala, abnorma och destruktiva i frontens rum. ”Krigets verklighet” fick visserligen också utrymme i de två gifta männens brev, men här kan man observera att de till skillnad från sönerna i de flesta fall omedelbart försökte nedtona, förringa eller upphäva vad de nyss skrivit.

Varför är breven skrivna av de gifta männen sparsammare då det gäller stridsverksamheten, våldet och destruktionen och varför hade de ett större behov av att genast mildra brevens svåra budskap? En förklaring kan sökas i de dialogiska relationernas beskaffenhet. Eftersom innehållet alltid formas *mellan* skribenterna och i anticipation av mottagarens förväntade svar, är det befogat att anta att den dialogiska relationen mellan föräldrarna och sönerna tillät ett större utrymme åt rädsla och krigets fasor än relationen mellan man och hustru.⁸⁰ Sönerna upplevde sannolikt att de kunde ge uttryck för upprörande erfarenheter, utan att dessa utsagor hade inverkat negativt på deras förhållande till föräldrarna. Barnet har under hela sitt liv kunnat vända sig till sina föräldrar för att lindra ångestfyllda känslor, och detta kunde sönerna fortsätta med under krigets undantagsförhållande.⁸¹ Denna kontinuitet saknas i den dialogiska relationen mellan man och hustru. Fastän hustrun med all sin omsorg och omtanke ofta tog på sig en moderlig roll gentemot sin make, var det inte självklart att hon kunde få rollen som mottagare och härbärgerare av traumatiska upplevelser. De gifta männen upplevde sannolikt att de som män skulle uppfylla vissa förpliktelser gentemot sin hustru: hur kunde han, som förväntades beskydda sin hustru, sin familj och sitt hem, öppet ge uttryck för rädsla och skräck?⁸²

Det som lever kvar i breven är bara en del av männens krig – den del de bestämde sig för att dela med sina närmaste. I dialogen per brev byggde männen upp bilder av livet vid fron-

ten genom att sammankoppla olika element i frontens rum. Främst byggde de upp bilder som hade beröringspunkter med det civila livet. Dessa bilder skulle stärka förbindelsestrådarna mellan frontens och hemmets rum och på så sätt förhindra att avståndet mellan de två världarna skulle växa sig för stort. De fragmentariska beskrivningarna av krigets mest extrema företeelser bildade därmed sprickor i den betydligt normaliserade bilden av livet vid krigsfronten.

NOTER

- 1 Brevet är skrivet under de s.k. aprilstriderna vid Svir. De var de första striderna soldat Göran Sax var med om.
- 2 Kenttäpostiopas 1941, 19; Päämajän käskylehti No. 35/15.12.1942; Helsingin Sanomat 28.6.1941; Huuh-tanen 1984, 8. För en utförligare diskussion om post-censuren, se Hagelstam (2000) och Hagelstam (under utgivning b).
- 3 Även om den destruktiva sidan av frontlivet inte förtegs helt och hållet i brevdialogen med familjen, måste dock framhållas att männen i huvudsak skrev om ämnen som hade beröringspunkter med det civila och normala livet. De skrev om sina bostäder, om mat, om olika fritidssysselsättningar. Läsaren kan kanske förundras över att kriget tidvis verkar nästan frånvarande i breven, men brevet hem fungerade för många frontmän som en brygga till det civila, normala och trygga livet. Det är möjligt att de så långt som möjligt önskade hålla ”kriget” utanför detta samtalsrum. Under ställningskriget (ca.1942–1943) hade männen dessutom goda möjligheter att leva i ett relativt lugn där kriget hamnade bakgrunden.
- 4 Samlingarna bevaras på Handskrifts- och bildenheten vid Åbo Akademiens bibliotek. Storleken på samlingarna samt männens militärgrad inverkar på valet av materialet.
- 5 En av brevsamlingarna innehåller två brevväxlingar från fronten i och med att den omfattar brev från två bröder till familjen.
- 6 Bakhtin 2002, 94–99; Bakhtin 2003, 40, 204–207.
- 7 I denna artikel finns inte utrymme för en djupare diskussion om hur mottagarna hemma förhöll sig till frontmännens beskrivningar av krigets mest extrema verklighet. Tematiken har tidigare diskuterats i Hagelstam 2009 och Hagelstam under utgivning a.
- 8 Deleuze & Guattari 2004, 448.
- 9 Motti (fi.) = inringad fientlig truppavdelning. I finlandssvenskan används det finska ordet motti (MOT Schildts Finlandssvensk ordbok 1.0).
- 10 Holmes 2004, 74–79; Roper 2009, 16.
- 11 Holmes 2004, 75–78.
- 12 Smedberg 1994, 227–236.
- 13 Curt Enroth till sin hustru Martha 19.6.1944. Se också Curt Enroth till sin hustru Martha 18.6.1944; Sven Björkman till sin hustru Rakel 7.9.1941.

- 14 Hewitson 2010, 324; Kivimäki 2006, 198; Kivimäki 2008, 140.
- 15 Tidigare har jag visat att skribenterna aktivt försökte upprätthålla beröringspunkterna med det civila och relationen till familjen och på så sätt minska avståndet mellan fronten och hemmet. Se Hagelstam 2006 och Hagelstam 2008.
- 16 Gerber 2006, 150–151. På engelska ”strategic silence”.
- 17 Winter & Sivan 2000, 18.
- 18 Soldatens militärgrad och uppgift hade naturligtvis en stor betydelse för hur mycket männen fick information om läget vid fronten och om kommande uppdrag. En hög officer fick tillgång till mycket mera information än en soldat av längre rang.
- 19 Se t ex Hewitson 2010, 315; Holmes 2004, 151–155; Hynes 1997, 24–25.
- 20 Jones 2006, 233.
- 21 Jones 2006, 233.
- 22 Liljewall 2007, 16.
- 23 Se t ex Hewitson 2010, 310; Kivimäki 2008, 135; Schuetz 1945, 373.
- 24 Curt Enroth till sin hustru Martha 21.7.1941. Don (slanguttryck) = jobb. Kappsäckar = granater (Hämälännen 1963, 68–69).
- 25 Curt Enroth till sin hustru Martha 23.11.1941.
- 26 Sven Björkman till sin hustru Rakel 17.6.1944 [min kursiv].
- 27 Schikorsky 1992, 304–306; Allan & Burrige 1991, 167–168.
- 28 Curt Enroth till sin hustru Martha 7.5.1942 [min kursiv]. Se också Curt Enroth till sin hustru Martha 12.7.1944; Ulf Segerstråle till modern Marie-Louise 9.11.1941; Sven Björkman till sin hustru Rakel 25.1.1942, 7.8.1944.
- 29 Sven Björkman till sin hustru Rakel 12.9.1941 [min kursiv].
- 30 Göran Sax till föräldrarna Midsommarafton, 44 [= 23.6.1944] [min kursiv].
- 31 Göran Sax till brodern Allan 29.6.1944 [min kursiv]. Se också Göran Sax till föräldrarna 20.10.1943, 3.7.1944.
- 32 Bourke 2000, 35; Kivimäki 2006, 197.
- 33 Latzel 1998, 244–247; Hynes 1998, 66; Bourke 2000, 35.
- 34 Jmf. Bourke 2000, 8.
- 35 Ulf Segerstråle till fadern Lennart 25.5.1942, 19.11.1942.
- 36 Dant 2005, 109.
- 37 Gell 1998, 20–21.
- 38 Bourke 2005, 205; Ellis 2009, 111; Jones 2006, 237.
- 39 Kivimäki 2006, 195–197.
- 40 Ulf Segerstråle till vännen Per-Arne Dahlen 9.2.1943.
- 41 Holmes 2004, 372–375; Winter 1979, 211–212.
- 42 Pipping 1947, 175–176.
- 43 Paikka (fi.) = plats.
- 44 Leed 1979, 14–15; Löfgren 1997, 69.
- 45 Spansk ryttare = lös hinderdel om består av en träställning, flätad med taggråd (Svensk ordbok, Norstedts 2003).
- 46 Göran Sax till föräldrarna Arne och Hilma 6.10.1943.
- 47 Bourke 2005, 7–8.
- 48 Göran Sax till föräldrarna Arne och Hilma 6.10.1943.
- 49 Ulf Segerstråle till systemen Tita 19.12.1941, fel daterat, skall vara 19.11.1941; Ulf Segerstråle till modern Marie-Louise 23.11.1941; Ulf till sin farmor Hanna Frosterus-Segerstråle 30.12.1941; Ulf Segerstråle till föräldrarna 20.11.1941; Ulf Segerstråle till fadern Lennart 25.5.1942.
- 50 Woodward 2004, 105–106. Fältkompetensen (eng. fieldcraft) innefattar olika överlevnadsfärdigheter: att kunna röra sig tyst och utan att bli upptäckt under patrullfärder, att kunna kamouflera och dölja sig själv och truppen – att smälta samman med omgivningarna. Det handlar också om att kunna tillaga reservprovianten och att ta hand om kamraterna vid behov, att finna lämplig betäckning och att kunna identifiera olika ljud i frontens rum.
- 51 Ulf hade sedan barnsben varit mycket naturintresserad. Också i sin konst valde han ofta motiv ur naturen.
- 52 Bröderna Sax använde brevet och brevformen främst i ett nyhetsförmedlande syfte och då fick deras brev främst en informativ funktion (Liljewall 2007, 16).
- 53 Curt Enroth till sin hustru Martha 4.12.1941. Se också Hellman 1977, 36.
- 54 Martha Enroth till sin man Curt 10.12.1941, 12.12.1941; Curt Enroth till sin hustru Martha 17.12.1941, 19.12.1941.
- 55 Kemppainen 2006, 65–74, 78–82. Se också Pipping 1947, 133.
- 56 Se Göran Sax till föräldrarna 12.4.1942, 6.5.[1942].
- 57 Nils Sax till föräldrarna 10.8.1941, 11.8.1941.
- 58 Lundgren 2006, 14.
- 59 Ellis 1990, 100–1; Fritz 1995, 143–145.
- 60 Pipping 1947, 129.
- 61 Curt syftar på att han klarat sig genom vinterkriget 1939–1940.
- 62 Ulf Segerstråle till systemen Christine-Louise 5.1.1942; Sven Björkman till sin hustru Rakel 30.6.1944.
- 63 Göran Sax till föräldrarna 19.6.1944, Midsommarafton 1944 [23.6.1944], 1.7.1944.
- 64 Kivimäki 2008, 150–151.
- 65 Gray 1998, 99–101. Se också Ellis 2009, 100; Lundgren 2006, 14.
- 66 Se också Sven Björkman till sin hustru Rakel 5.8.1941.
- 67 Bourke 2000, 355–356.
- 68 Bourke 2005, 215–216.
- 69 Woodward 2004, 105–106.
- 70 Ampuja 2007, 306–310; Watson 2006, 251.
- 71 Ampuja 2007, 323.
- 72 Watson 2006, 248–249. Brevkontaktens betydelse för bemästrandet av kriget har jag behandlat i bland annat Hagelstam (under utgivning a).
- 73 Holmes 2004, 233–234; Watson 2006, 253, 267.
- 74 Se också exempelvis Curt Enroth till sin hustru Martha 10.10.1941.
- 75 Curt Enroth till sin hustru Martha 16.11.1942. Se också Curt Enroth till sin hustru Martha 27.11.1941; Ulf Segerstråle till sin moder Marie-Louise [9.1.1944].
- 76 Holmes 2004, 238–241; Snape 2005, 28–32; Watson 2006, 251–252.
- 77 Surra = kaffesurrogat.
- 78 Watson 2006, 256.
- 79 Nils Sax till föräldrarna 1.7.1941; Göran Sax till föräldrarna 23.6.1944, 25–26.6.1944; Curt till Martha 26.2.1944.
- 80 Bakhtin 2002, 68–69, 94–97.
- 81 Roper 2007, 253–254; Roper 2009, 250–254. För en utförligare diskussion om denna härbärgeringsprocess se Hagelstam 2009 och Hagelstam (under utgivning a).
- 82 Resic 1999, 172, 180, 242; Roper 2007, 266.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Handskrifts- och bildenheten

Björkmanska samlingen, Max 4:4

Björkman, Sven, brev till och från hustrun Rakel Björkman

Enrothska samlingen, Max 17:3

Enroth, Curt, brev till och från hustrun Martha Enroth

Saxska samlingen, Max 12:2

Sax, Nils, brev till föräldrarna Arne och Hilma Sax, brodern Göran Sax, systemen Heizel Sax

Sax, Göran, brev till och från föräldrarna Arne och Hilma Sax

Segestråleska samlingen (ej ännu i databasen)

Segestråle, Ulf, brev till och från föräldrarna Lennart och Marie-Louise Segestråle

Segestråle, Ulf, brev till och från systemen Tita Segestråle

Segestråle, Ulf, brev till farmodern Hanna Frosterus-Segestråle

Tryckta källor och litteratur

Allan, Keith & Burrige, Kate: *Euphemism & Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. Oxford University Press, New York 1991.

Ampuja, Outi: Ääni ja melu modernissa sodankäynnissä. *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Toim. Simo Laakkonen & Timo Vuorisalo. SKS, Helsinki 2007.

Bakhtin, Mikhail, *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Edited and translated by Caryl Emerson. Theory and History of Literature, Volume 8. University of Minnesota Press 2003 (1984).

Bakhtin, M. M., *Speech Genres & Other Late Essays*. Trans. Vern W. McGee. Ed. Caryl Emerson & Michael Holquist. University of Texas Press, Austin 2002 (1986).

Bourke, Joanna: *An Intimate History of Killing*. Granta Books, London 2000 (1999).

Bourke, Joanna: *Fear. A Cultural History*. Virago Press, London 2005.

Dant, Tim: *Materiality and Society*. Open University Press 2005.

Deleuze, Gilles & Felix Guattari: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Translation and Foreword by Brian Massumi. Continuum, London 2004 (1988).

Ellis, John: *The Sharp End. The Fighting Man in World War II*. Aurum, 2009 (1980, 1990).

Fritz, Stephen G: *Frontsoldaten. The German Soldier in World War II*. The University Press of Kentucky, Kentucky 1995.

Gell, Alfred: *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Calendon Press, Oxford 1998.

Gerber, David A., *Epistolary Masquerades: Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters*. Teoksessa *Letters Across Borders. Epistolary Practices of International Migrants*. Ed. Bruce S. Elliot. Palgrave Macmillan, Gordonsville 2006.

Gray, Glenn J: *The Warriors. Reflections on Men in Battle*. Introduction by Hannah Arendt. University of Nebraska Press, Lincoln 1998 (1959).

Hagelstam, Sonja: Family, Separation, and War: Bridging Letters between Home and Front. *Finland in World War II: History and Memory*. Ed. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Brill (under utgivning a).

Hagelstam, Sonja: Käraste soldat! Om krigstida brev som källmaterial. *Budkavlen* 2000, s. 66–84.

Hagelstam, Sonja: Lähellä ja kaukana. Rintaman ja kotirintaman välinen kirjeenvaihto parisuhteen ylläpitäjänä. *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva kustannus, Helsinki 2006.

Hagelstam, Sonja: Perhe-elämä, arki ja sota. *Sodassa koettua III: Arkea sodan varjossa*. Päätoim. Martti Turtola. WSOY/Weilin & Göös, Helsinki, 2008.

Hagelstam, Sonja: Rakas sotilaa! Kirjeiden kirjoittaminen sodan poikkeusoloissa. *Kirjekirja*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki (under utgivning b).

Hagelstam, Sonja: Trygghet och stabilitet i krigets tid. Relationen mellan sönerna vid fronten och föräldrarna hemma. *Budkavlen* 2009, s. 69–84.

Helsingin Sanomat 28.6.1941: Marianna: Kenttäpostia.

Hewitson, Mark: 'I Witness': Soldiers, Selfhood and Testimony in Modern Wars. *German History* Vol 28, No. 3 2010, pp. 310–325.

Holmes, Richard: *Acts of War. The Behaviour of Men in Battle*. Cassell Military Paperbacks, 2004 (1985).

Huuhtanen, Taina, *Talvisodan kirjeet*. Otava, Helsinki 1984.

Hynes, Samuel: *The Soldiers' Tale. Bearing Witness to Modern War*. Penguin Books, New York 1998 (1997).

Hämäläinen, Simo: *Suomalainen sotilasslangi*. Ensimmäinen osa: Sanasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1963.

Jones, Edgar: The Psychology of Killing. *The Combat Experience of British Soldiers during the First World War*. *Journal of Contemporary History* Vol. 41(2), 2006, pp. 229–246.

Kemppainen, Ilona: *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Kenttäpostioipas (joukkoja varten). Päämajan huolto-osasto. Helsinki 1941.

Kivimäki, Ville: Sotilaan työ, siviilin taakka. ”Vihollisen tuhoamisen” dynamiikasta, kokemuksesta ja muistosta. *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva Kustannus, Helsinki 2006.

Kivimäki, Ville: Rintamaväkivalta ja makaaberin ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu sota*. Toim. Sari Näre

- & Jenni Kirves. Johnny Kniga Publishing, Helsinki 2008.
- Latzel, Klaus: *Deutsche Soldaten – nationalsozialistischer Krieg? Kriegserlebnis – Kriegserfahrung 1939–1945*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 1998.
- Leed, Eric J: *No Man's Land. Combat & Identity in World War I*. Cambridge University Press, London 1979.
- Liljewall, Britt: "Ack om du vore här". *1800-talets folkliga brevkultur*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2007.
- Lundgren, Britta: *Oväntad död – förväntad sorg. En etnologisk studie av sörjandets processer*. Etnologiska skrifter: 37, Umeå universitet. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2006.
- Löfgren, Orvar: Mellanrum. Vita fläckar och svarta hål i storstadens utkant. *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Red. Katarina Saltzman & Birgitta Svensson. Natur och Kultur, Stockholm 1997.
- MOT Schildts Finlandssvensk ordbok 1.0. Charlotta af Hällström & Mikael Reuter, Forskningscentralen för de inhemska språken och Schildts Förlags Ab, Esbo.
- Pipping, Knut: *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*. Åbo Akademi, Åbo 1947.
- Päämajän käskylehti*. Pääesikunta, Helsinki 1941–1944.
- Resic, Sanimir, *American Warriors in Vietnam: Warrior Values and the Myth of the War Experience During the Vietnam War 1965–1973*. Team, Malmö 1999.
- Roper, Michael: *The Secret Battle. Emotional Survival in the Great War*. Manchester University Press, Manchester 2009.
- Schikorsky, Isa, Kommunikation über das Unbeschreibbare. Beobachtungen zum Sprachstil von Kriegsbriefen. *Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre*. 1992: 2, 295–315.
- Schuetz, Alfred: The Homecomer. *The American Journal of Sociology*, Vol. 50, No. 5, 1945, ss. 369–376.
- Smedberg, Marco: *Om stridens grunder. Från Waterloo till kryssningsrobotar*. Page One Publishing, Stockholm 1994.
- Snape, Michael: *God and the British Soldier. Religion and the British Army in the First and Second World Wars*. Routledge, London 2005.
- Svensk ordbok, Norstedts 2003.
- Watson, Alex: Self-deception and Survival: Mental Coping Strategies on the Western Front 1914–18. *Journal of Contemporary History* Vol. 41(2), 2006, pp. 247–268.
- Winter, Denis: *Death's Men: Soldiers of the Great War*. Penguin Books, London 1979 (1978).
- Winter, Jay & Sivan, Emmanuel: *Setting the Framework. War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Woodward, Rachel: *Military Geographies*. Blackwell Publishing, Malden 2004.

SUMMARY

In the heat of battle. Horrors of war in letters from the front

The aim of this article is to examine how soldiers wrote about the most extreme phenomena of war in their letters to their families. The material consists of four extensive collections of letters written by five soldiers and their families during the Continuation War against the Soviet Union in 1941–1944. How do the soldiers write about the chaotic, destructive, and brutal realities on the battle front?

The utterances concerning the battle operations and violence are generally vague and diffuse. They contain small fragments of what the writers were involved in when their own forces pushed forward or the enemy attacked them. Similarly, they provide a certain insight into the patrol missions, risky fortification work and how they felt when their positions became the target of enemy fire.

One might ask why the men wrote about the destructive reality of war to their families. The subject, according to the rules of censorship, should be avoided, and the men were also aware that the descriptions of battles and death could disturb and frighten the recipients at home. It was often a question of a balancing act between the need to find an outlet for stressful experiences and the need to spare the recipients. That which was finally written in the men's letters was therefore fragments of fragmented experiences and memories.